ОБРАЗОВАНИЕ И БЕДНОСТ – ВЛИЯНИЯ И ВЗАИМОВРЪЗКИ

Николай Николов

EDUCATION AND POVERTY - IMPACTS AND RELATIONSHIPS

Nikolay Nikolov

Abstract: Education and the risk of poverty as categories have always been in the lens of socially responsible societies and systems. Poverty is the cause of early school leaving, and the lack of quality education is the cause of being at risk of poverty and social exclusion. External factors related to ethnic origin, urbanization, family size, educational level of parents, as well as the system of values additionally influence this mutual conditioning. Limiting the negative impact of the factors increases the possibility of an equal chance for children and the prospect of prosperity for the nation.

Key words: education, poverty, ethnicity, inequalities, social exclusion.

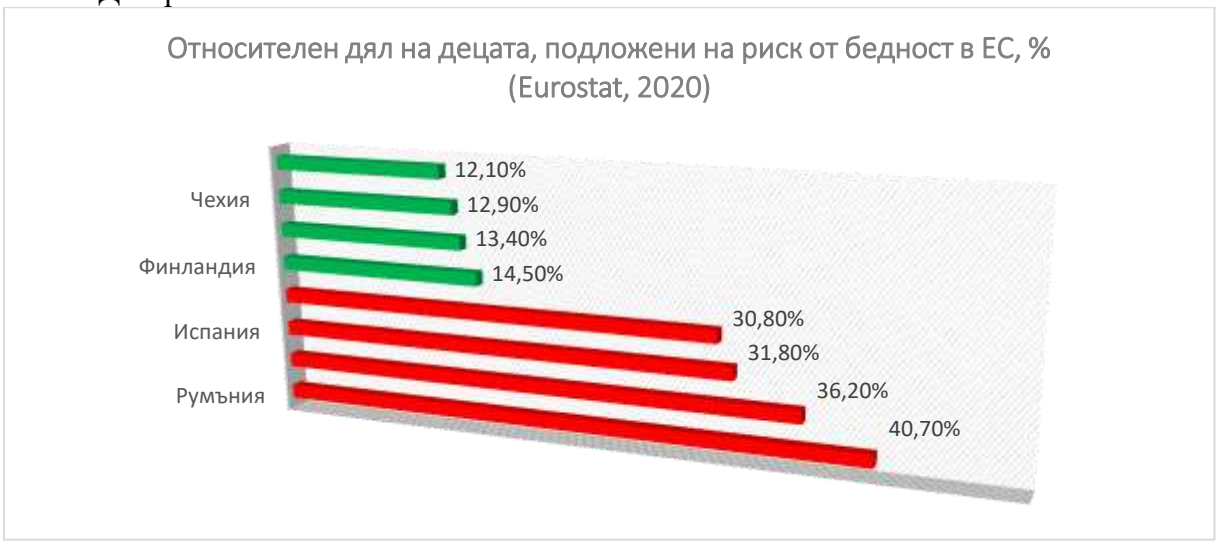
Една от базовите причини, които водят до принудителни ограничения и осъзнати лишения от първични потребности за нормално човешко съществуване се свързва с бедността. Тя е уникален социален феномен, чиито негативен оттенък има свои особености и специфика, лежи в основата на множество социални противоречия, а резултатите от тях дават отражения върху цялостното развитие на обществото за дълъг период от време. Обективно забележима и субективно съотносима е стратификацията, разслояваща населението по икономически показател. Формират се непропорционални по обем страти, където тези със силно ограничен или занижен икономически ресурс многократно превъзхождат по численост икономически по-стабилните. Според анализатори социалните неравенствата в началото на XXI в. в България са доста по-високи от осреднените стойности на всички европейски показатели и са толкова дълбоки, че създават непреодолими граници, които блокират всякакви опити за обединение около национално значими цели. Важно е да се отбележи, че у нас се регистрират особености на неравенството в собствеността, които оставят отпечатък и върху равнището на бедността. Не по-малко значим е и политическия показател, благодарение на който се структурират и функционират механизми на държавността без осезаема ефективност по отношение защита интересите на обществото, неговите норми, морал и традиции. Благодатна почва се оказва и културната дезинтеграция на нацията. В този смисъл бедността се появява като резултат от широк спектър социални, политически, икономически, териториални и етно-демографски причино-следствени връзки и реализира дълбоки обществени разслоения, лишавайки обществото от перспективата за динамично развитие.

Казват „бедността не е порок“ сама по себе си, но на практика се оказва, че тя по-скоро стои в основата на множество порочни практики, служещи си с нея като първопричина. Бедността поражда благодатна среда за корупция и престъпност във всички етажи на социалната йерархия. В аспекта на личностното развитие тя сериозно ограничава възможностите на индивида за успешна реализация свързани със сигурност, качествено здравеопазване, добро базово и професионално образование, липса на работа и т.н. Те лишават личността от различни качества, знания, умения, компетентности, инициативност и производителност, обричайки я на бедност и социална изолация. Експонирането на подобна визия върху мащаба на цялото общество вещае перспектива на все по-задълбочаващи се неравенства, липса на възможност за задоволяване на първични жизнени потребности и увеличаваща се маргинализация.

Провалът на едно поколение деструктивира възможността за успех на следващото поколение. В индивидуален план най-често възможната траектория на провала изглежда първоначално повлияна от семейството. Родители, които са необразовани или ниско образовани нямат разбирането за потребността от добро и качествено образование за своите деца, т.е. образованието е в периферията на ценностната им система или въобще отсъства. Човек, роден в такова семейство, рядко получава подкрепа за собственото си развитие. Той в повечето случаи е неуспешен в училище, завършва началните или задължителните по регламент образователни етапи, а по-високи не желае или не може да си позволи да завърши. Така приключва неговата подготовка за старт в реалния живот и излиза на пазара на труда без ключови социални, професионални и технологични компетенции, безапелативно нужни за съвременния свят. След това си намира нискоквалифицирана работна позиция, която по презумпция е непродуктивна и нископлатена. По-късно създава семейство, деца, които са изправени пред същия проблем и често преминават през подобен път на развитие на своите социални, академични и професионални умения и житейска реализация. По този начин се затваря злополучният цикъл на нисък стандарт на живот и се предава от поколение на поколение, което на практика пряко засяга благосъстоянието на цялото общество.

Десетилетия наред в най-новата ни история множество изследователи и анализатори са изучавали връзките и зависимостите между бедността и образованието от различни аспекти на познанието, давайки препоръки за отделни региони или държави. От направените проучвания и анализи става ясно, че бедността директно не интервенира върху образованието, но все пак влиянието й е осезаемо. Днес съществуват редица международни и национални юридически актове, които да ограничат степента на зависимост и въздействие, доколкото задължителното образование формално е безплатно, с цел предоставяне на равен достъп на всички деца и изключване на възможни дискриминационни практики.(чл.28, КПД) У нас този принцип е императивно заложен в чл. 53 от Конституцията на Република България и чл.чл. 8,9 от Закона за предучилищното и училищното образование. Според доклад на ЕСП за 2020 г. за страните от ЕС „решаването на проблемите със съществуващия висок дял на деца в бедност са жизненоважни за изграждането на устойчива, ефективна и конкурентоспособна икономика на знанието и на общество, което е справедливо за всички поколения“. (ЕСП, 2020, с.4) Изведената препоръка се подкрепя с изследване на Евростат, според което около 23 000 000 или всяко четвърто дете в държавите от ЕС е в риск от бедност. В аспекта на националната ни принадлежност по-тревожен е факта, че България се намира на незавидното второ място в класацията по ръст на заплаха от бедност. (вж. д.1)

Диаграма 1.

За разлика от повечето европейски страни в България, заедно с Румъния, Испания и Гърция, всяко трето дете е под заплаха от бедност, която сериозно увеличава възможността да влезе в спиралата на неуспеха и да се озове на дъното на социалната йерархия. На другия полюс на класацията ясно се разграничават Словения, Чехия, Дания, където този риск е сведен до всяко седмо дете. Отразените относителни стойности между държавите в началото и края на класацията са значителни и регистрират разлики между два и три пъти, което означава, че се поддържат благоприятни условия и среда за разпространение на бедността.

Факт е, че в България през последните няколко години относителният дял на децата до 18 г., намиращи се в рискова среда от бедност или социално изключване бележи регресивна тенденция. Проследяването на данните на показателя в масивите на Евростат сочи, че през 2015 г. той е бил 47.5%, докато през 2020 г. е спаднал с повече от 11 пункта до ниво от 36.2%. Въпреки регистрирания регрес за периода стойностите остават високи в сравнение със средното ниво на този показател за ЕС, което е 24.7% (за 2018 г.) и отрежда на страната ни предпоследното място. (Евростат, ILC_PEPS01N,2022)

У нас по отношение на бедността съществуват няколко групи критерии, според които за бедно се приема онази част от населението, която:

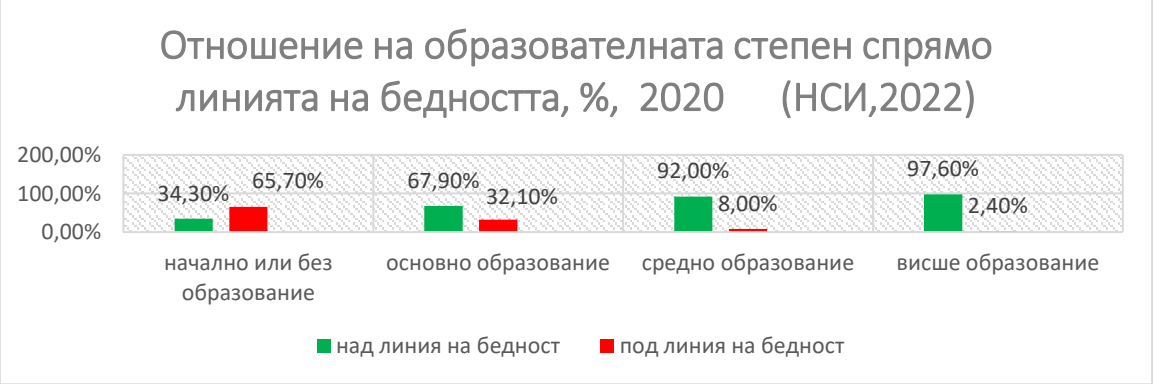
- не е в състояние да задоволи основни жизнени потребности, свързани с физиологичното оцеляване на индивида;
- има ограничен достъп до основни социални системи – здравеопазване, образование, услуги и др.;
- има липса на възможности или компетенции за подобряване на жизнения си стандарт.(НСИ, 2020, с.14)

Степента на риск от бедност при децата се определя на база материални лишения в домакинството, където се събират данни по 13 показатели, дефинирани от НСИ. Липсата на възможност за задоволяване поне на една потребност, описани в показателите, се счита за материални лишения. (НСИ, 2013) Необходимо е да се направи уточнението, че всяко дете, което е в риск от бедност търпи материални лишения, но не всяко дете, което търпи материални лишения е в риск от бедност.

„През 2020 г. относителният дял на децата с материални лишения е 38.5%, а за 3.3% от тях нито една потребност не може да бъде удовлетворена поради финансови причини.“ (НСИ, 2022, с.14)

Корелативните отношения в дихотомията „бедност-образование“ има множество аспекти и критерии за наблюдение и изследване, както и външни фактори, които влияят върху динамиката на мерните показатели на понятията. Ситуирани по този начин понятията в дихотомичната двойка оказват влияние помежду си в обратно пропорционална зависимост – ниските образователни нива на лицата водят до повишени стойности на показателите на бедност и респективно обратното – по-високото образование предполага по-ниски нива на бедност. (вж.д.2)

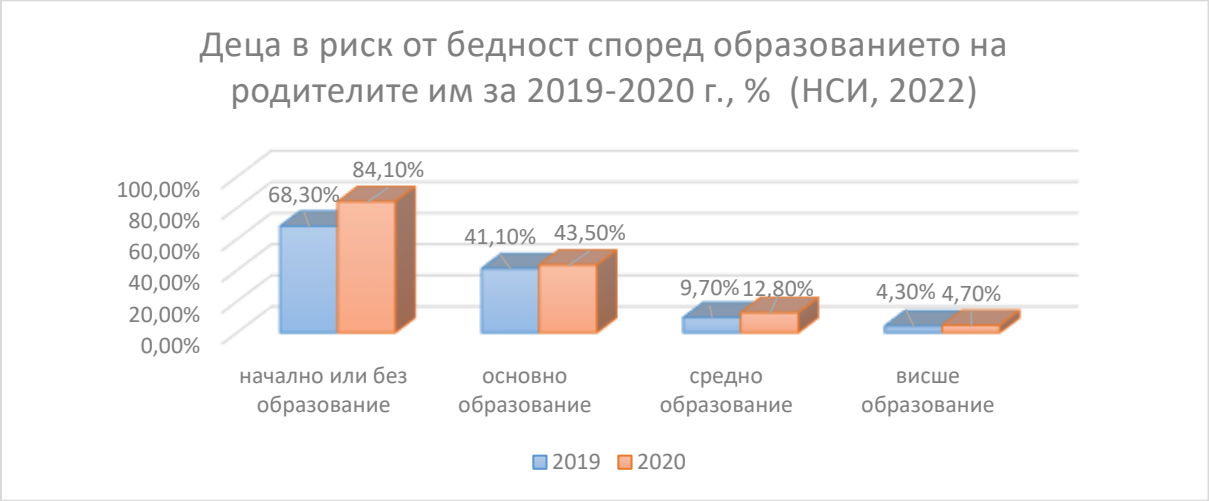
Диаграма. 2

Видно от данните образованието се явява ключов фактор за оттласкване от социално-икономическото дъно и преминаване на линията на бедността. която за 2022 г. е в размер на 413 лв. (ПМС, 2021) Наред с това интерес предизвиква разпределението на относителните дялове на корелатите. При ниските образователни нива, особено без образование или завършен начален етап, на всеки трима двама са под прага на абсолютната бедност и не разполагат със средства да задоволят елементарни жизнени потребности. При лицата с основно образование съотношението се обръща точно на обратно. При завършилите средно образование съотношението е много по-различно, където на всеки 11 души само 1 е под линията на бедност. Тенденцията продължава ръста на развитие при завършилите висше образование и достига до съотношение 40:1. Още един факт подбужда любопитство и той е свързан с минималните разлики между относителните дялове на завършилите средно и висше образование и линията на бедност. Ако разликите в разпределението на относителните дялове при завършилите начално, основно и средно образование е почти два пъти между всеки етап, то разликата между относителните дялове на завършилите средно и висше образование е едва под 6 процентни пункта. (НСИ,2022, с.3) Логично може да се заключи, че на съвременния етап на развитие у нас е достатъчно да се придобие професионално или висше образование, за да се гарантира социално-икономическа сигурност и битие извън ограниченията на екзистенциалния минимум.

Формираният профил на лицата и връзката на икономическата им сигурност със степента на образованието влияе не само на тях, но и на техните семейства, в това число и на децата. Според извадката на НСИ от „Преброяване 2021“ се наблюдава мултиплицирането на ефекта от отношенията „образование-бедност“ и при децата чрез техните родители.(НСИ, 2022, с.14) (вж. д.3)

Диаграма. 3

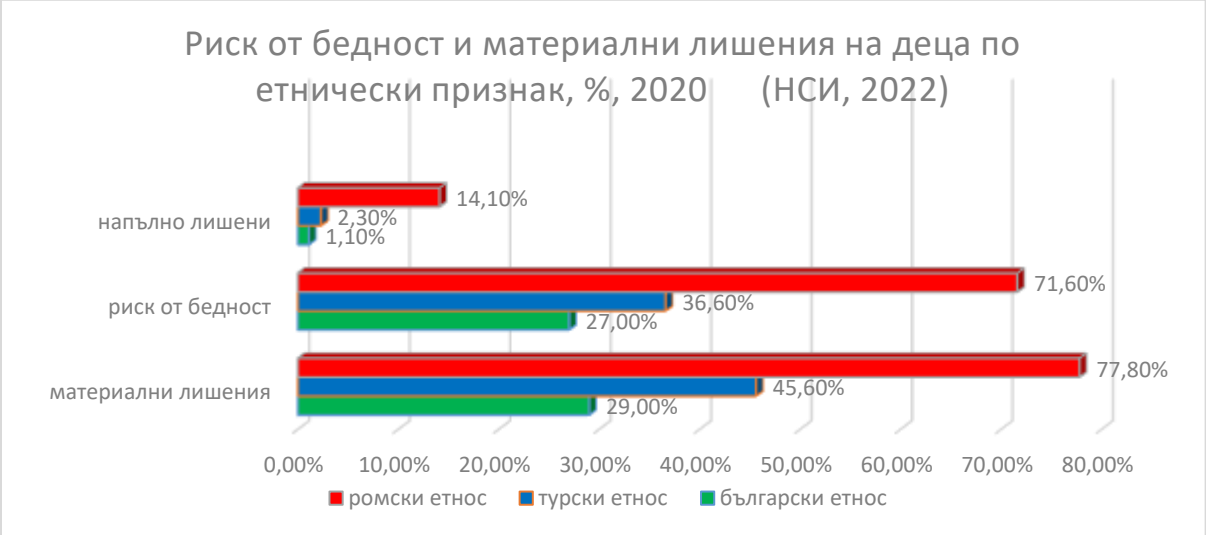

Закономерно най-висок е рискът от бедност при децата, чиито родители са с начално или по-ниско образование, като формира тенденция на значително намаление спрямо повишаване образователните равнища на родителите. Съпоставянето на две последователни години (2019-2020 г.) показва повишаване на относителния дял на риска от бедност на децата при всички образователни нива на родителите, като се запазва общата тенденция най-висок да е при родители с ниско образование и да спада с повишаване на образователното им равнище. Това Въпреки всичко най-осезаема е разликата при децата с необразовани или ниско образовани родители, където само за една година (2019-2020 г.) относителния дял на риска от бедност нараства с 15,8%. За сравнение при децата на родители с висше образование тази разлика е 0,3 процентни пункта. „През 2020 г. 43.0% от децата с материални лишения живеят и в риск от бедност.“(НСИ, 2022, с. 14)

На фона на очертаната визия за бедността и взаимовлиянията с образованието се диференцира още един фактор, влошаващ качеството на живот на децата и той се свързва с етническата принадлежност. Етносът е специфична категория, която приобщава група хора с общи история, територия, религия, език, култура и др., като според чл.6 на Конституцията етническата принадлежност е акт на индивидуална доброволна волеизява на всеки гражданин и никой няма право етнически да определя трети лица. Децата декларират етноса си по волята на техните родители.(КРБ, 1991)

Влиянието на етническите характеристики върху благосъстоянието на децата е осезаемо през призмата на собствените културата, традиции, психология, ценностна система и социална организация на битието. Според М. Мирчев съществуват „цивилизационни разлики“ при етносите в България, които и до сега не се преосмислят съдържателно през обектива на системното понятие „нация”, през общо-социологическия ракурс на интеграцията и културно-психологическия ракурс за идентичността.(Мирчев, 2011, с. 228) На базата на тази концепция би следвало да се разглеждат и качеството на живот, включително рискът от бедност и задоволяването на основни потребности на децата, както се вижда и от диаграмата. (вж. д.4)

Диаграма 4

Според данните от „Преброяване2021“ едно на всеки три деца от българския етнос изпитва материални лишения, съотношението нараства до всяко второ дете от турския етнос и достига върхови нива при ромския етнос, където всеки две от три деца са поставени в условия на материални лишения. Почти идентично е разпределението на относителния дял при риска от бедност, като тенденцията се запазва с малка разлика по посока спад в рамките на 2-9 процентни пункта за отделните етноси. Напълно лишените деца формират характерна по обем и етническо разпределение съвкупност, за която не може да бъде задоволена нито една от потребностите, систематизирани и изведени като показатели в методиката на НСИ. (НСИ, 2013) За тези деца, които повече от ¾ са от ромски произход, категорично може да се заяви, че живеят в условията на абсолютна бедност, която не им позволява не само да посещават училище, а ги поставя в ситуация на заплаха за физическото им оцеляване. Обобщавайки стойностите на относителните дялове за отделните етноси (общо 17,5%) се получава смущаващо съотношение, при което всяко шесто дете у нас живее в нищета и липса на елементарни материални блага и средства за съществуване. Попадането на семейства в подобна ситуация извежда на преден план приоритети, основно свързани със съхраняване на фамилната цялост, а образованието на децата не е сред тях.

Дори и индиректно бедността в семейството създава предпоставки за влошаване и дори прекратяване процеса на образование на децата. Според изнесените данни от

мащабно изследване на Уницеф, проведено в България, са регистрирани и отчетени външни за дихотомията фактори, произтичащи от бедността и влияещи върху образованието на децата. (вж.д.5)

Диаграма 5.

Посочените фактори за поява и наличие на бедност в семействата са изведени в процес на консултации от респонденти – специалисти и експерти, които са служители от институции, пряко ангажирани с образованието и закрилата на децата – Агенция социално подпомагане, Регионално управление за образование, Регионална здравна инспекция. Разпределението на относителните дялове надхвърля 100%, тъй като респондентите са давали повече от един отговор. Причини за ниските доходи и бедност в семействата се свеждат от една страна до популярните причини, свързани с „безработицата или непостоянната заетост“ на родителите. Не случайно най-висок относителен дял (72.7%) носи този фактор, тъй като икономическата активност се явява основен източник на доходи, а липсата й, съответно обрича семейството на бедност. Втората позиция по степен на важност се отрежда на фактора „ниско образование на родителите“ (42.8%). В условия на компютъризирана производствена среда, високотехнологични оръдия на труда и автоматизирани системи за производство липсата на специфични знания, умения и компетентности, придобити в професионалното образование, възможностите за добре овъзмезден наемен труд се свеждат до минимум. На трето място по степен на тежест на относителния дял (33,6%) се нарежда опцията за наличие на „множество деца в семейството“. В аспекта на демографската криза, в която се намира страната от десетилетия, решението за повече деца в семейството е позитивна нагласа, достойна за адмирации. От гледна точка на увеличаване на доходите по посока семейните помощи за деца да се реализират като основно бюджетно перо, идеята не е особено перспективна, тъй като размерът на различните видове социално подпомагане е сведен почти до символични стойности. (УНИЦЕФ, 2021, с. 42)

От друга страна впечатления правят няколко допълнителни фактора, споделени от специалистите-експерти, които са ориентирани по посока на личностните нагласи на родителите, техните умения, квалификации и не на последно място ценностна ориентация. Спецификата на професионалната дейност и експертизата на респондентите им дава основание да твърдят, че незавидното материално състояние на семействата се дължи и на: „липсата на трудови навици“, „заинтересованост от страна на родителите за реализиране на пазара на труда - тяхната и на техните деца“, „липсата на достатъчно внимание към образованието на децата“, „социалното включване не е ценност в семейството“. Още повече недоумения будят някои акценти в споделените мнения във връзка със „заучената безпомощност и очакванията за извеждане от бедността от страна

на държавата без полагане на достатъчно лична инициатива“. „Критичните коментари отразяват разминавания между очакванията за използване на подкрепата от страна на държавните институции в максимална степен и недостатъчната степен на проактивно поведение от страна на лицата, които са обект на подпомагане.“ (УНИЦЕФ,2021, с. 43)

Хипотезата за взаимното влияние на елементите от дихотомията „бедност-образование“ е доказана от десетилетия, но необходимостта от изследването и изучаването им обяснява динамиката на отношенията и степента и силата на влияние на външните фактори. Посоката на влияние от бедност към образование отчасти е регулирана, доколкото с нормативен акт може да се овладее основната причина – финансовата издръжка на ученика. Факт е, че съществуват текстове в различни нормативи, в които се регламентира безплатното образование във възрастта на задължително образование за всички държавни и общински училища. Факт е също, че учебният процес изисква допълнителни принадлежности, консумативи и реквизити, за които са необходими допълнителни средства, осигурени от семействата. Размерът на средствата расте с повишаване на класовете и образователните етапи и все по-малко вероятен за осигуряване от попадналите в риск от бедност семейства. Допълнителна трудност за всички обществени системи, в т.ч. и образователната, се оказват последните две години белязани от вирусната пандемия, в които образованието се реализира дистанционно. Подобен вид учебен процес изисква скъпоструващи дигитални устройства, свободен достъп и ползване на интернет и др. По данни от доклад на МОН за 2021 г. достъп до глобалната мрежа са имали 43,5% от учениците в градовете и едва 12,5% в малките населени места.(МОН, 2021)

Влиянието на образованието по посока на бедността е категорично установена и не може да се интервенира с норми и актове. То се позиционира като първостепенен фактор, който пряко предопределя бедността. „През 2020 г. 66,0% от хората със завършено начално и без образование и 32,0% със завършите основно образование са бедни. Бедността е житейски спътник за едва 7,5% от тези със средно и 2,4% от тези с висше образование. Това разпределение подчертава извода, че задържането в училище и повишаването на достъпа и качеството на образованието са най-сигурните политики за борба с бедността, особено в дългосрочен план. Завършването на средно образование играе най-голяма роля в намаляването на риска от бедност. (ИПИ, 2021)

Промените в социално-икономическата сфера, обществените трансформации, урбанизационните процеси, етнокултурния модел, традициите, ценностната система и личностните нагласи също, макар и индиректно влияят върху образователния статус на децата и създават бариери пред възможността за равен шанс за всички деца.

Литература:

Евростат, Лица в риск от бедност или социално изключване до 18 г., достъпен на: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_PEPS01N__custom_1837232/default/table?lang=en
ЕСП, Борба с детската бедност — необходимо е по-прецизно насочване на подкрепата от Комисията, Брюксел, 2020;
Закон за предучилищното и училищното образование, 2016;
ИПИ, Преглед и анализ на неравенството във възможностите в България, 2021;
Конвенция за правата на детето, 1989;
Конституция на Република България, 1991;

Мирчев, М, Български етнически модел: социален и цивилизационен резултат., в „Българският етнически модел. Политическа митологема или проблемна реалност?”, сб.НТК, София, 2011;
МОН, Обучение от разстояние в електронна среда 2020-2021: последствия и поглед напред, 2021;
НМД, доклад „Бележник: Какъв е средният успех на държавата в грижата за децата?“, 2021;
Нестеров, Л. Особености на неравенството в собствеността и влиянието им върху равнището на бедността, сп. Проблеми на труда, бр.2/1997;
НСИ, Статистика на доходите и условията на живот, 2013;
НСИ, Преброяване 2021 - Индикатори за бедност и социално включване през 2020 г., достъпен на:
https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/SILC2020_FRTG25T.pdf;
ПМС №286/2021 г. за определяне на линията на бедност за страната за 2022 г.;
ПМС №368/2022, Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030, 2022;
УНИЦЕФ, Не/равно детство: Цялостен анализ на детската бедност и социално изключване в България, 2022;